

Kerim Fırat'ın "Adsız Kahramanlar" İsimli Tefrikası Çerçevesinde Milli Mücadele'de Antep Savunması Aintab Defense During The National Struggle Within The Framework Of Kerim Fırat's "Unnamed Heroes" Feuilleton

Mustafa Murat ÇAY*

Öz

Siverekli Öğretmen Kerim Fırat, Urfa Mücadelesi sırasında ihtiyat subayı idi. İşgal günleriyle birlikte, bu heyecanı yaşamış bir fert sıfatıyla, Milli Mücadele'de faaliyetlerine şahit olduğu rütbeli-rütbesiz kahramanları gelecek nesillere aktarmayı kendisine görev addetmiştir. Bu görevi üzerinde taşıyan bir öğretmen ve yazar olarak, Urfa Savaşı'ndan Yapraklar adlı eserinde, bölgede verilen mücadeleyi resmetmiştir. Kendi ifadeleriyle, yine Antep savunmasında "hizmetleri geçmiş vatan evlatlarını anmak, onları Türk Tarihi'ndeki şanlı yerlerine teslim etmek gayesiyle", Yeni Gaziantep Gazetesi'nde 7 Ocak 1943 ile 16 Nisan 1943 tarihleri arasında, Adsız Kahramanlar adı altında bir tefrika kaleme almıştır. Adı geçen tefrikada, mücadelelerinden bahsettiği kahramanların şahsında, isimleri bilinmeyen veya unutulmuş olan çok sayıda Türk evladının mücadelesini birleştirmiştir. Bu çalışmada -malumun ilanından ziyade- bir Kuva-yı Milliye reisi veya kumandan olmayan; bu sebeple isimlerine pek rastlanılmayan ancak Antep savunmasına önemli ölçüde katkıda bulunan Adsız Kahramanların verdiği mücadele ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Antep, Fransa, İngiltere, İstiklal Harbi.

Abstract

Kerim Fırat, who was a teacher from Siverek, was a reserve officer during the Urfa Struggle. Through the occupation days, as being a live character of this experience, he considered to deliver the National Struggle's high-ranking or gradeless heroes' deeds that he witnessed to the future generations. As being a teacher and a writer carrying this duty on him, he depicted the struggle held throughout the region in his work. The Recollections from the Urfa War with his own words, "for the purpose of commemorating the patriotic heroes in Aintab Defense and putting them to their glorious places in Turkish History" he wrote up a feuilleton calling Unnamed Heroes between January 7, 1943 and April 16, 1943 in New Gaziantep Newspaper. In the forenamed feuilleton, he defragmented Turkish men in the struggle of the patriots whose names were either forgotten or not known. In this study, noticing more than known, the services of Unnamed Heroes who were not commanders or chieftains, so whose names were not encountered much but contributed a lot in the Aintab Defense were dealt.

Key words: National Struggle, Antep, France, England, War of Independence.

Giriş

26 Ağustos 1071 tarihinde, Hristiyan Batı dünyasına karşı kazanılan ilk Müslüman-Türk zaferinden sonraki yaklaşık altı asırlık mücadelede, sürekli savunma durumunda olan Hristiyan Batı Dünyası, üzerine gelen bu dalgayı durduramamış; bu sebeple yeni belirlediği stratejiler Şark Meselesinin temelini oluşturmuştur. Zamana ve mekâna bağlı olarak değişik şekillerde tarif edilen Şark Meselesinin temelinde, Hristiyan-Türk veya Avrupa-Türk ilişkileri yatmaktadır. Şark Meselesi kavramı zamanla Osmanlı Devleti'nin önce Balkanlar'dan, daha sonra da Anadolu'dan atılarak parçalanması anlamını kazanmıştır (Doğan, 2017).

Sanayi İnkılabı ile birlikte Avrupa'da hız kazanmış olan askerî, siyasî ve ekonomik rekabet; Avrupalı güçleri, sömürge topraklarında çeşitli çatışmalara sevk etmiştir. Bu çatışmaların yoğunluk kazandığı en önemli coğrafya, şüphesiz Osmanlı Devleti topraklarında yer alan Ortadoğu'dur. Gerek boğazlar, gerek petrol kaynakları ve sömürge yolları konusunda stratejik öneme sahip bu topraklar, Avrupalıların işgal politikalarında en ciddi unsuru teşkil etmiştir. Günümüzde de bu çatışmaların farklı boyutlarda ancak değişik stratejilerle devam ettiğini görmekteyiz.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, her ne kadar bir silah bırakışması olsa da dönem itibarıyla Şark Meselesinin nereye vardığını; getireceği şartlarla da nereye

*Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
mmuratcay1903@yandex.com.

vardırılacağına bir tezahürü olmuştur. Mütareke esaslarını büyük cüretkârlıkla bir kenara atıp Anadolu topraklarını dizayn etmeye kalkışma hareketi, emperyalist anlayışın doğal karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak işgal kuvvetleri kendilerine karşı millî bir direnişin başlatılıp, azimle devam ettirileceğini pek hesaba katmamışlardı. Mareşal Fevzi Çakmak Paşa bir konuşmasında, "Mondros Mütarekesi'nden sonraki dönemde bir uçaktan Anadolu'ya baksaydınız pırıl pırıl yanan çoban ateşleri görürdünüz" (Tunaya, 1981, s. 37) demekle, Anadolu'da Türk Milleti tarafından yakılan istiklâl ve istikbâl meşalesine dikkat çekmiştir. Güneydoğu Anadolu'da özellikle Antep, zor şartlar altında vermiş olduğu mücadele dolayısıyla TBMM tarafından Gazilik unvanıyla takdir edilirken (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, nu.30-18-1-1/2-33-12), işgal kuvvetleri içerisinde görev yapmış bir kumandan nazarında da yine Fransızların Verdun'u olarak vasıflandırılmıştır (Abadie, 2012). Ancak çatışmaların şiddetini betimlemek amacıyla bile olsa; Antep Savunmasını, nitelik ve nicelik bakımından Verdun'a benzetmek, çok vicdanlı bir tavır olarak değerlendirilmemiştir (Toksoy, 1938a).

İşgal altında bulunan tüm yerlerde yediden yetmişe savunucular, bağımsızlık mücadelesinde kendilerinden sonra gelecek nesillere yol gösterici olacak vasıfta gayret sarf etmişlerdir. Arif Nihat Asya'nın Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor isimli şiirinde belirttiği üzere, Türk Milleti için bir Meçhul Asker den ziyade, binlerce Mehmet'ten söz edilebilir.

İngiliz İşgali Sırasında Gelişmeler

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, bütün Suriye'yi İtilaf Devletlerinin işgaline terk etmiş fakat Antep, bu işgal sınırının dışında kalmıştır. Ancak çok geçmeden İngilizler, Antep'i mütareke şartlarına uymadan (Lohanizade, 1989) 15 Ocak 1919 tarihinde 13. Süvari Tugayı, 5. Tümen, güçlü bir istihkâm müfrezesi, bir topçu bataryası, bir otomatik makineli tüfek kıt'ası ve toplamda 2.000 askerle işgal etmişlerdir (Abadie, 2012). Ayrıca Fransızların Kilikya'yı işgali de aynı hukuksuzluk içinde değerlendirilmiştir.

Antep Savunması'na, millî bir direniş hareketi niteliği kazandıran gelişmeler, Fransız işgali döneminde meydana gelmiştir (Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 2012). İngiliz işgali sırasında çok şiddetli olaylar yaşanmamış olsa da meşhur İngiliz siyaseti, her zaman ve şartta devreye girmiştir. Kışı geçirmek ve aç kalan hayvanlarını otlatmak maksadıyla şehre girdiklerini söyleyen İngilizler, hemen o günden başlayan şiddetli bir korkutma siyaseti gütmüşlerdir. İngiliz işgal kuvvetleri, 23 Ocak 1919 tarihinde bir miktar askerle hükümet konağını basarak Antep'in eşraf ve münevverlerinden tehlikeli gördüklerini tutuklamışlardır. İşgallerine karşı olası bir direniş hareketinin organizasyonunu engellemek için Hükümet Konağı'na topladıkları kişileri, aileleriyle görüşmelerine bile izin vermeyerek önce Halep'e daha sonra da Mısır'a sürmüşlerdir. İşgalin ikinci günü makineli tüfeklerle donatılmış bir bölük, yine konağı abluka altına alarak Ermenilerin tehciri ile ilgili bütün belgelere el koymuştur (Toksoy, 1938a). İngilizler, bu faaliyetlerinin yanı sıra Amerikan Koleji'ni ve çevresindeki Ermeni evlerini karargâh haline getirmişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Antepililer, işgali mütareke hükümlerini bozduğu gerekçesiyle protesto etmişlerdir (Ünler, 1969).

İngilizlerin bir diğer önemli uygulaması da halkın elindeki silahların toplanmasıdır (Büyükoğlu, 2012). 12 Mart'ta sıkıyönetim ilan ederek, şehirde ne kadar silah varsa 24 saat içinde İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanlığına teslim edilmesini, aksi takdirde kimde silah bulunursa derhal idam edileceğini açıklayan beyannameler yayınlamışlardır. Yapılan teslimatlar neticesinde, halkın elinde bir fişek dahi kalmamıştır. Ancak Ermenilerin Kolej Müdürü olan Mr. Meril, Antep'te daha 26 bin silah olduğunu İngilizlere ısrarla belirtmiştir (Lohanizade, 1989). Türkler, ekmek bıçaklarına kadar ellerindeki kesici ve patlayıcı malzemeleri İngilizlere teslim etmek zorunda bırakılmışlardır. Ayrıca İngiliz makamları, 15 Mart 1919'da 15 gün dükkân kapatma ve sokağa çıkma yasağı koymuşlardır (Ünler, 1969).

Bütün toplantılar yasaklanmış, dükkânlardaki etler kokmuş, sebzeler çürümüş ve bozulmuştur. Bu baskı, 31 Mart 1919 tarihinde son bulmuş ancak işgalin ağırlığıyla birlikte, eziyet ve baskılar, Türkler arasında büyük bir tepkiye sebep olmuştur. İngiliz Sıkıyönetiminin bir işe yaramadığı, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanına Sohta Osman¹ tarafından atılan bir kurşunla anlaşılmış ve sıkıyönetim kaldırılarak halk, kendi haline bırakılmıştır (Göğüş, t.y.).

Halktaki potansiyel direnme gücünü ve Ermenilerin kışkırtmalarının doğurabileceği olumsuzlukları görmeye başlayan İngilizler, idare şekillerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu sebeple Ermeniler ve Türkler arasında ayırım yapmayan bir yönetim şeklini tercih etmişlerdir. Mahallî teşkilata karışmamışlar, Osmanlı memurlarını yönetimlerinde serbest bırakmışlar ve resmî dairelere Türk bayrağı çekilmesine engel olmamışlardır (Ünler, 1969). Aslında bu eylem, daha önce bahsi geçen geleneksel İngiliz siyasetinin bir gereği olmuştur. İngilizlerin Maraş'a gelişlerini anlatan Mehmet Cebe, o sıralarda Maraş'a giden Postacı Halil Ağa adında emekli bir jandarmanın kendisine şunları söylediğini nakletmiştir:

Hiç düşünme ve müteessir olma muallim efendi. Bugün bu toprakları işgal eden İngilizlerin siyasetini büyüklerimizden dinlemiştim. Onlar, müstemleke yapmak istedikleri yerlere, ora halkının mizacına uygun kuvvetler gönderdiler. Maraş'a da Hint Müslüman askerleri gönderiyorlar. Böylece halkın efkârını okşamak ve İngiliz hükümetinin sözde adil idare güdeceğini onlara anlatmak istiyorlar. Ama bu gayret ve emelleri boşa gidecektir. Çünkü Maraşlılar esir ettikleri başka halka benzemez, İngilizler, bir memleketi tamamıyla esaret altına almaya karar verdikleri zaman bu işi başarmak için hiç acele etmezler. Tıpkı bir verem hastalığı gibi davranırlar. Verem mikropları nasıl girdikleri bir vücudu içten içe sararsa bu yolu izlerler. Hastalığın bütün vücudu istedikleri gibi sardığını hissettikleri zaman, umumi efkârın uyduğuna kanaat getirdiklerinde, o zaman rahatça işlerini görür, adeta insanı gülererek öldürürler. Fakat onlar bu çevrede istedikleri yaradılıştaki kimseler bulamayacaklardır. Maraşlılar milliyetlerini ve dinlerini seven, namuslarıyla hür yaşamak isteyen insanlardır. Göreceksin zaman gelince Maraşlılar varlıklarını göstereceklerdir. Yalnız, bir rehber ihtiyaçları var. Acaba milletin selamete çıkmasına çalışacak ve doğru yolu gösterecek bir çoban yıldızı çıkmayacak mı? (Akbiyik, 1999, s. 7-8).

İngilizler, esasen işgallerine karşı bir direnişin olacağından şüphe etmemişlerdir. Hesaplarına göre, Musul ve çevresinde rahat etmek için Fransızları Anadolu'da kendi başlarına bırakmanın yeterli olacağını düşünmüşlerdir. Stratejilerine göre Fransızların, süreç içinde Ermeni unsurunu kullanmalarının Türklerde tepkinin şiddetlenmesine sebep olacağını ve bu suretle Fransızların büyük bir hengâmenin içine düşeceğini hesaplamışlardır. Geçen süre içerisinde İngiliz siyasetini doğrulayan gelişmeler yaşanmıştır. Böylece Fransa, İngiltere tarafından büyük bir tuzağın içine çekilmiştir. Nitekim 15 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Suriye İtilafnamesi, bu oyunun bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır (Budak, 2003).

İngilizler, işgalleri sırasında Antep'te halkın asayişe önem verdiğini, Türklerin gayrimüslim vatandaşlara herhangi bir zararı olmadıklarını görmüşlerdir. 23 Kasım 1919 tarihinde gerçekleştirilen Fransız işgalini protesto mitinginde, İngilizlerin işgali sonlandırıp çekilmelerine de atıf yapılmıştır. Açıklamalarda, mütarekenin imzasından iki ay sonra sebepsiz yere işgal edilen Antep'in %90'ının Türk ve Müslüman olduğu; İngilizlerin bunu göz önünde bulundurarak kıt'alarını geri çekmesinin, halkın bağımsızlığına ve haklarına saygı gösterdiklerinin bir delili olduğu vurgusu yapılmıştır (Büyükoğlu, 2012). Mitingde konuşan Antep Belediye Reisi M. Lütfi Bey de Wilson Prensiplerine dikkat çekerek, hiçbir işgalin kabul edilemeyeceğini, isteklerinin konferansa bildirilmesini insanlık ve medeniyet adına rica etmiştir (Lohanizade, 1989).

Fransız İşgali Sırasında Gelişmeler

Antep'te çatışmaların şiddetlenmesine ve savunmanın bir harbe dönüşmesine sebep olan gelişmeler, Fransızların işgali sırasında yaşanmıştır. Her ne kadar işgallerin

¹ Antep ağzında Sohta da denir. Dedesi, Mazmahor köyünün sahibi olan Sohtaoğlu Hacı Ahmet Ağa'dır.

hukuksuzluğu üzerinde durulursa da asıl mesele, Ermenilerin, Fransızlar öncülüğünde yapmış oldukları faaliyetler olmuştur. Suriye İtilafnamesi gereğince Antep'ten İngilizlerin çekilmeye başlaması üzerine halk, endişeye düşmüştür. Fransızların Adana ve çevresinde yaptıkları katliamların tesiri, Antep'te de hissedilmiştir (Büyükoğlu, 2012). Daha önce işgal etmiş oldukları Adana vilâyetinde, halka yapmadıkları zulüm, işkence kalmadığı ve bilhassa gönüllü Ermeni askerlerinin bu hareketlerde başı çektiği yönünde bilgiler gelmesi, halktaki endişeleri arttırmıştır. Bu bilgilerden dolayı, İngilizlerin çekileceği yerlere Fransızların geleceği haberi yayılınca halk, bu söylentiden kolera giderse veba gelecek diyerek daha çok karamsarlığa düşmüştür (Lohanizade, 1989). Antepliler endişeli bir şekilde beklerken, el değişimi 29 Ekim 1919 tarihinde gerçekleşmiştir. Kilikya'dan başlayarak İngilizlerin bulunduğu yerlere Fransızlar yerleşmiş ve İngiliz birlikleri 5 Kasım'da Antep'i terk etmişlerdir. Fransız kuvveti, İngiliz kuvvetlerine oranla çok az ve zayıf görüldüğünden Ermeni Lejyonuna çağrı yapılmıştır (Abadie, 2012). Bu gelişme, Türklerin endişelerini haklı çıkarmış ve tepkilerini arttırmıştır. Ekim ayında Antep'e gelen Fransız-Ermeni Alayı komutanı Albay Saint Marie, İngilizlerden idareyi teslim almıştır. 5 Kasım 1919 tarihinde Ermeni gönüllülerinden kurulu Fransız birlikleri Antep'e girdiğinde ise şehrin batı ve güneybatı taraflarında ikamet eden Ermeniler, bu gelişmeye oldukça sevinmişlerdir (Üzel, 1952).

5 Kasım'da İngilizlerin son müfrezesi Antep'i terk ederken, Fransızların bir kısmı da şehre girmiştir. Başta Antep Garnizonuna ayrılan Fransız birlikleri, Ermeni Millî Karargâhı, Saint Marie komutasındaki 412. Afrika Avcı Taburu ve Ermeni Alayı'nın 3. Taburu, Piyade Alayı'nın bir takımından teşekkül etmiştir. Firar etmiş olan Ermeniler, lejyonlar halinde Adana'da toplanmış; bir süre sonra Fransızlar tarafından Urfa, Antep ve Maraş'a gönderilerek Türklere karşı saldırı girişiminde bulunmuşlardır. Galip devletlerin bir amacı da bu bölgede bir Ermenistan hükümeti kurmak olmuştur. Bunun için de Antep'e Ermeni göçmenler getirilmiştir (Doğanay, 1965). Abadie ise (2012, s.29), işgaller esnasında Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

Mustafa Kemal Paşa, bütün Fransız heyetlerine karşı çok nazik ve iyi davranıyordu. Ama sonradan elde ettiğimiz bazı belgeler, O'nun gerçekte bize karşı çok düşmanca duygular beslemekte olduğunu göstermiştir. İngilizlere karşı dostane davranıyor, Amerikalıların yardımlarını ve iyiliklerini şükranla karşılıyor ama Kilikya'daki Fransız mandasını peşinen reddediyor, orada sadece bir etki sahasını kabul ediyor ve bir Ermeni Milli Alayı'nın oluşmasını ya da olası bir Ermeni gücü kullanımını istemiyordu.

Picaut ile görüşmeler sonucunda alınan söze göre Fransızlar, Urfa, Maraş ve Antep'te Müslüman ahaliye hiçbir surette zarar vermeyeceklerini vadetmişlerdir. Ancak kısa sürede bunun bir oyalama taktiği olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden millî müfrezelerin süratle oluşturulması yolunda azamî gayret sarf edilmesi ve ahalinin de Millî Mücadele adına aydınlatılması için gereken çalışmaların titizlikle yapılması istenmiştir (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, 1956). Bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Paşa, özellikle Müslüman ahalinin moralinin yüksek tutulması konusu üzerinde durmuştur (HTVD, 1956). 29 Ekim günü, 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey, Fransız işgal kuvvetleri kumandanına bir telgraf yazarak işgali protesto etmiştir (Büyükoğlu, 2012).

1 Kasım 1919 tarihinde Antepliler, şehre gelen Fransız kuvvetleri kumandanlığına verdikleri protestoda, Anteplilerin bu işgale tahammülleri olmadığını, bundan dolayı işgalden geri durmalarını istemişlerdir. Saint Marie'ye verilen bu protestonun bir sureti de İstanbul hükümetine gönderilmiştir. 13 Aralık 1919 tarihinde ise General Querette'nin Antep, Maraş ve Urfa sancakları ahalisine yönelik beyannamesinde; halka ve mallarına hürmet edileceği belirtilmiş, uzun harp yıllarından sonra oluşan sulh devresinde namuslu olanların Fransa tarafına geçmesi istenmiştir. Querette'nin "namuslu olanlar" sözüne dikkat edilmelidir. Zira burada namuslu olmanın ölçütü, işgallere boyun eğmek olarak görülmüştür. Mustafa Kemal

Paşa ise adı geçen üç sancak ahalisinin bu beyannameyi protesto etmelerini istemiştir (HTVD, 1956). Gelişmeler, işgaller karşısında Kuva-yı Milliye'nin faaliyete geçirilmesini gerekli kılmıştır.

Heyet-i Temsiliye'nin talimatı üzerine, Antep'te Müdafaa-i Osmanî Cemiyeti'nin gelişmesi ve güçlenmesi için çalışmalar hızlandırılmıştır (Büyükoğlu, 2012). Ancak işgale karşı Kuva-yı Milliye ile karşılık verilmesi bildirildiği halde, ilk etapta herhangi bir teşebbüste bulunulmamıştır. Askerlik Şubesi Reisi, halkın heyecanlı olmasına rağmen, gayret içinde olmadıkları için bir teşebbüs yapamayacaklarını 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Bey'e bildirmiştir (Büyükoğlu, 2012). Halk üzerindeki bu durgunluğun önemli bir sebebi, eldeki silahların daha önceden İngilizler tarafından toplanmış olması ve halkın savunmasız bırakılması olarak değerlendirilebilir. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Fransızlara karşı gerçekleştirilecek olan mücadele tarzı hakkında ilgili birliklere gönderdiği talimata, I. ve XV. Kolordular ile 61. Tümen kumandanının verdikleri karşılıklarda, harekâtın uygun olacağı konusunda hemfikir oldukları görülmektedir (HTVD, 1956). Henüz 1 Aralık 1919 tarihinde bizzat Mustafa Kemal Paşa, Karabekir Paşa'ya göndermiş olduğu bir telgrafta; Kilikya, Urfa, Maraş ve Antep işgaline ve Ermenilerin yaptıkları cinayetlere karşı şiddetle protesto eyleminde bulunulması ve azimli bir şekilde mücadelenin ilan edilmesi hususunu bildirmiştir (Jaeschke, 1971).

Fransızların teşebbüste bulunduğu hemen her hareket, halkın şiddetli tepkisiyle karşılanmıştır. Bunlardan ilki, 5 Kasım 1919 tarihinde Ermeni bir tercümanla Antep'e inen bir Fransız subayının, Akyol Camii üzerine çekilen bir Türk bayrağını orada bulunan bir Türk polisine zorla indirtmesi olmuştur. Bu olay, halkta büyük bir infiale yol açmıştır. Zorla olsa da bayrağı indiren polis derhal görevden alınmış ve yaşananlar, Fransızlar nezdinde de protesto edilmiştir. 8 Kasım 1919 tarihinde Türklerin gösterdiği birkaç protestodan sonra Fransız Komutanlığı, Ermeni Alayı'na bağlı kıtaları Antep'ten çekme girişiminde bulunmuştur (Abadie, 2012). Ancak bunun geçici bir uygulama olduğu, 10 Kasım 1919 tarihinde Ermeni askerleriyle Türk polisleri arasında çıkan şiddetli bir çatışma neticesinde anlaşılmıştır.

Antep halkı üzerinde infiale yol açan ikinci olay ise, 21 Ocak 1920 tarihinde meydana gelmiştir. Genç yaşlarda bir Türk çocuğu (Şehit Kamil), annesine saldırmaya kalkan sarhoş Fransız askerlerine karşılıklıta bulunmuş, çıkan arbedede Fransız askerlerinin süngüleriyle hayatını kaybetmiştir. Bu olay, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer almıştır (Hakimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1920). Halkın şiddetli tepkisini bastırmak adına Saint Marie, Cemiyet-i İslamiye'nin toplantı yaptığı Nakşibendi Tekkesi'ne gelerek, suçluların şiddetle cezalandırılacağını söylemiştir. Şehit Kamil'in babasına iki yüz altın lira tazminat vermek teklifinde bulunmuş ancak "Ben oğlumu para ile satamam, oğlum din ve millet yolunda öldü. Milletim sağ olsun, onun intikamını alacaktır" cevabıyla karşılaşmıştır (Ünler, 1969, s.28). Bu olay üzerine dükkânlar günlerce kapalı kalmıştır. Bir kısım gençler, Fransızlara hücum edilmesini istemişlerse de Heyet-i Merkeziye bunun için daha erken olduğunu belirtmiştir. Protestolar yapılırken, doğrudan Fransız kuvvetleri suçlanmamış, olaylarda baş sorumluların Ermeniler olduğu özellikle vurgulanmıştır. (Lohanizade, 1989).

İşgaller Karşısında Milli Teşkilatlanma

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, işgaller karşısında bütün il ve ilçelerde şubeler açılması ve Misak-ı Milli'nin hayata geçirilmesi için valilere, mutasarrıflara genelgeler göndermiştir. Ancak Antep ve çevresinde, henüz İngiliz işgali sırasında Cemiyet-i İslamiye adında bir teşkilatın varlığı bilinmektedir (Öztürk, 1994).

Cemiyet-i İslamiye, Türklerin hak ve menfaatini savunmak üzere memleketin eşraf, ayân ve ulemâsından önde gelenler tarafından kurulmuştur. Cemiyet, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adını alana kadar müstakil olarak Türklere yapılan tecavüzlere, haksız muamelelere

karşı durmuş, zaman zaman protestolarla açıktan mücadele etmiştir. İşgal kuvvetleriyle Türkler arasında olaylar çıktığında derhal toplanabilen Cemiyet üyeleri, toplantılarını Nakşibendi Tekkesi'nde yapmıştır. Fakat İngiliz işgali süresince bu cemiyetin yoğun bir faaliyeti görülmemiştir. Bunda, İngilizlerin kullanmış olduğu taktik etkili olmuştur. Çünkü işgalci yönetim, çatışmalardan olduğunca uzak durmaya gayret göstermiştir. Stratejileri gereği çatışma ortamına çekilecek olanlar, yukarıda daha önce değinildiği üzere, Fransız kuvvetleri olmuştur. Fransız işgaliyle ve Ermeni taşkınlıklarıyla birlikte cemiyet, kendini göstermeye başlamıştır. Bu cemiyetin kuruluşu, 1895 yılında hayata geçirilen Maarif-i Mahallîyye ve 1911'de kurulan Ayn'ül Maarif Cemiyetine kadar uzanmaktadır (Gürsel, 1993).

Bir yanda, Millî Mücadele hareketini çekingenlikle karşılayan çevreler, diğer yandan İstanbul'un propagandasından etkilenenler ile savaştan bir hayli yorgun düşmüş olanlar, adeta bu cemiyette uzlaşmışlardır. İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Ahmet Muhtar Göğüş'ün de bu örgüte dâhil olması ile cemiyetin kent içi savaşın başlangıcına kadar, oldukça geniş bir işbirliği platformu sağladığı üzerinde yorumlar vardır. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, özellikle ilk zamanlarda yer altı faaliyetlerini bu kuruluşun sağladığı perdeleme ile daha kolay sürdürdüğü de bir hakikat olarak göze çarpmaktadır (Güngör, 2004).

İşgallere karşı yapılacak mücadelede, Kuva-yı Milliye'yi etken kılma görüşü ekseninde Antep bölgesinde de derhal Kuva-yı Milliye birlikleri kurulmasına başlanmıştır. Daha önce faaliyette bulunmuş olan Cemiyet-i İslamiye, adı değiştirilip Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adını almış, böylece genelde yapılan mücadeleyle bir uyum sağlanmıştır. Gerek şehir içindeki gerek civar köylerdeki milis kuvvetleri, Kuva-yı Milliye adı ile Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ne bağlanmıştır. Teşkilat üyeleri takma ad kullanmış ve toplantılar gizli olarak geceleri yapılmıştır. Teşkilatın başında Tahrirat Müdürü Ragıp Bey yer almıştır. Jandarma Yüzbaşısı Esat Bey ve diğer üyelerin gayreti ile teşkilat faaliyetleri geniş bir alana yayılmıştır. Eşraftan Pazarbaşızade Nuri Bey başkanlığında bir İdare Heyeti kurulmuş ve şehir, savunma bölgelerine ayrılmıştır. Her bölgeye, bölgede sözü geçen birisi reis olarak atanmıştır. Savaşı yönetecek birer yedek subay ile 100 silahlı savaşçı tahsis edilmiş; evler ile yol kavşakları savunma savaşı için uygun hale getirilmiştir. Bir taraftan da civar köy ve kasabalardan bol miktarda silah ve cephane temin edilmiştir (Özdoğan, 1989).

Antep'te bu şekilde Cemiyet-i İslamiyye'nin dağıtılarak Müdafaa-i Hukuk teşkilatlanmasına gidilmesi ve Sivas Kongresi kararlarının ışığında, Kuva-yı Milliye teşkilatının oluşturulması ile direniş çalışmalarının başlaması kolay olmamıştır. Cemiyet içinde bazı üyeler, savunma fikri doğrultusunda yapılan faaliyetlere karşı çıkmışlardır. Ancak bunlar kısa sürede tasfiye edilmişlerdir. Cemiyetin, çalışmalarını gizli sürdüren Müdafaa-i Hukuk grubunun ve Kuva-yı Milliye'nin eylemlerine örtü görevini yerine getirmesi de bir kısım üyeleri korkutmuştur. Bu durum, iki başlı yönetim tehlikesini oluşturduğu gibi bazı yeni görüş ayrılıklarını da ortaya çıkarmıştır. Böyle bir ortamda, Kemalist çizgideki teşkilatlanma çalışmaları, çoğu yabancı bir kısım kamu görevlisi ve bir iki eski İttihatçı tarafından gizlice yürütülmüştür (Güngör, 2004). Çizgi iyice belirdikten sonra Antep halkı, milliyetçi ve muhalif olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımında muhalifler, Mutasarrıf Celal Bey de dâhil olmak üzere çoğu Antep ileri gelenleriyle, âlimleri ve bunların etrafında olan bir takım akılsız cahiller olarak nitelendirilmiştir. Milliyetçilerin ise halktan ve hakiki âlimlerden meydana gelmiş olduğu sıkça vurgulanmıştır. Milliyetçi kanadın başkanlığına o sıralarda Antep milletvekilliğine seçilmiş bulunan Ahmet Muhtar Bey getirilmiştir.

Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı üzerine, Ragıp Bey tarafından vücuda getirilen ilk millî teşkilatın çekirdek kadrosunun birinci görevi, Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ile haberleşmek, merkez ve çevre idare heyetlerine talimat vermek, milli teşkilatın genişlemesine çalışmak, gelecekte olması beklenen harbi sevk ve idare etmektir (Lohanizade, 1989). Başlangıçta gizli olarak kurulan bu cemiyet, zamanla açık surette herkesi

davet etmeye başlamıştır. İhtiyaç duyulan silah ve cephanenin sağlanması için gerekli tedbirleri de almıştır. Diğer taraftan, harp halinde bulunan Maraş'a gerekli olan mühimmat ve erzak desteğini sağlamaya çalışmıştır (Lohanizade, 1989).

Antep ve çevresinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin resmen kurulduğu tarih, 23 Ekim 1919'dur. Aralık ayında Cemiyet, bütün Türkleri üye olarak kaydetmeyi başarmış, kazalarda şubeler açmış ve bütün köylere çalışmalarını yaymıştır. Cemiyetin Sancak dâhilindeki teşkilatını Heyet-i Merkeziye idare etmiştir. Parola, silahlanmak ve bir silahlı direnmeye hazırlanmak olarak belirlenmiştir. Hemen her Antepli, cemiyetin bu çağrısına elindeki imkânlar ölçüsünde cevap vermiştir. Geceleri kafileler halinde altın para ödenerek Halep'ten satın alınan silahlar, şehre getirilmiş ve gönüllülere dağıtılmıştır. Heyet-i Merkeziye, o sıralarda Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı talimatla Pazarcık'a gelen Kılıç Ali Bey'le irtibata geçerek merkezin direktiflerini almıştır. Böylece Heyet-i Merkeziye, Antep ve civarında tek otorite durumuna gelmiştir. Bağlı komisyonlar, kumandanlıklar ve köy Kuva-yı Milliye reislikleri de süratle kurulmuştur. Heyet-i Merkeziye'nin ilk amacı, teşkilat esaslı bir şekilde kuruluncaya kadar, şehir içinde huzur ve asayişin sağlanmasıdır (Ünler, 1969). Bununla birlikte cemiyetin direktifleri dâhilinde faaliyete geçerek önceki yıllarda cephelede savaşmış tecrübeli kişilerin belirlenmesi ve teşkilâtta vazifelendirilmesi, malî vaziyetlerine göre, kimlerin ne kadar silâh ve cephane alabileceğinin tespiti ve harp görmemiş gençlerin ise yetiştirilmesi işleriyle meşgul olmağa başlamıştır.

Ancak halk arasında, Millî Mücadele teşkilâtının kurulması konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bilhassa tahsil görmüş, diğer ifadeyle medreseli veya varlıklı Türk ailelerine mensup kişilerden bir kısmı; böylesi bir ortamda dünyanın en kuvvetli devletlerinden biri olan Fransa'nın modern ordularına silahla karşı koymanın bir intihar olacağını ifade etmiş, düşmanı sulh yoluyla yurttan kovmanın çarelerinin aranması gerektiği fikrini savunmuşlardır. Fakat sulh metinlerinin bir işe yaramadığını bilen, yalnızca silahlı mücadeleyle bağımsız kalılabileceği inancında olan ezici çoğunluk, Kuva-yı Milliye teşkilatında bir araya gelmiştir. Bunu gören medrese kültürlü veya varlıklı aile fertlerinden olanlar, vatan haini olarak suçlanmaktansa, savaşların hiç olmazsa şehir dışında yapılması fikrini ortaya atmışlardır. Ne var ki savunucuların açık arazi savaşında kazanması mümkün değildir. Çünkü elde tüfek ve kamadan başka silah yoktur. Dolayısıyla yoğun bir şekilde tüm enerjisini Batı Cephesi'ne yönelten Türk Ordusu'nu, şehir dışı savaşta gereken desteği vermedi şeklinde değerlendirmek, ileride meydana gelecek hadiselerin de ortaya koyduğu gibi hakkaniyetli olmamıştır. Nitekim öne çıkan fikir, nizamî şekilde kabul edilebilecek bir harbin kesinlikle başarıya ulaşamayacağı yönünde şekillenmiştir.(Yetkin, 1970a). Sonuç itibariyle en mantıklı hareketin, gayrinizamî harple yapılacağı fikri ağırlık kazanmıştır. Zira bu mücadelede kaybın sebebi harp taktiği değil, trajik bir şekilde açlık olmuştur.

Şehir içi mücadelede savunmacılar bir yönüyle, düşman güçlerini şaşkırtmayı başarmışlardır. Bu harpte dikkatleri çeken en önemli unsurlardan birisi, savunmacıların ortaya koymuş olduğu istihkâm çalışmalarıdır. Oluşturulan birliklerle şehir içi savaşlar, adeta bir istihkâm harbi² şekline dönüştürülmüştür (Yetkin, 1970a). Bu istihkâm faaliyetlerinin mükemmel boyutlara ulaştığının göstergeleri, Antep'in düşüşü sonrasında şehri gezen Fransız kumandanlarının da dikkatlerini çekmiş, bunları yapanların sadece çavuş ve erler olduğuna inanmamışlardır (Göğüş, t.y.). Çevikbaş (1963), Kılıç Ali Bey'in bu istihkâm faaliyetlerinin önemini gösteren bir olayı, şu şekilde aktardığını kaydedecektir:

² Antep Harbi sırasında, askerî bir taktik olan istihkâm faaliyetleriyle, yer altında tüneller açıldığı görülmüştür. Savaşın tarafları, kazılan bu tünellerle karşı mevzilere ulaşarak cepheleri ele geçirmeyi amaçlamışlardır. Çatışmalar esnasında taraflar zaman zaman bu tünellerde karşılaşmışlar, yerin üstündeki mücadele adeta yer altına taşınmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Kılıç Ali Bey'in yukarıda değinilen anılarına dikkat edilmelidir.

Esas karargâhım Pazarcık'ta olmasına rağmen her zaman Ayıntab'a giderdim. Bir gün Eyüpoğlu Camii yakınında bir odada toplanmıştık. Bir ara yeraltından dum dum diye gelen seslerin sebebinin yanımdaki Kâmil'e sordum. "Bizimkiler ve Fransızlar yer altında kanallar açıyorlar" dedi. Bir anda kanallar birbirine açıldı ve toprak altında, evet toprak altında Gaziantep'linin çarpıştığını gördüm. Bu millet yenilmeyecekti ve yenilemezdi.

Antep Savunması'nda teşkilatlanma ve koordinasyon konusunda en önemli isimlerden birisi şüphesiz Kılıç Ali Bey'dir. Yapılan değerlendirmelerde onun kişiliğinin, Antep'linin ihtiyaçları olan manevî kuvveti bulmalarında ve çok kısa zamanda düşman karşısında teşkilatlanmalarında son derece etkili olduğu vurgulanmıştır. Ömer Asım Bey'in (Halkevi Broşürü, 1938) dediği gibi; millî kuvvetlere "Fransız adını bütün batırarak", "Fransız kurşunu değmez adama" dedirten Antep'linin taşıdığı bu ruh hali olmuştur. Kılıç Ali Bey'in asıl başarısının, bu ruhu uyandırmak olduğu sıkça ifade edilmiştir. Millî Mücadele esnasında genel fikir; kendisinin bir cepheye gelmiş olmasıyla, o cephede başarının yüzde yüz müjdecisi sayılması yönünde şekillenmiştir. Bu fikre göre etrafındakilerin, Kılıç Ali Bey'de normal insanlara benzemeyen mitolojik bir kuvvet hissettikleri görülmektedir. (Halkevi Broşürü, 1938).

Kılıç Ali Bey'in, Antep'i yedi bölgeye ayırarak savunma cepheleri oluşturmasından sonra eli silah tutan Antep'li savunma için teşkilatlanmışlardır. Bu bağlamda Şimşek ve Yıldırım adıyla dörder bölüklü iki millî tabur teşkil edilmiştir (Erendil, 1987c). Bunlardan Şimşek Taburu kısa zamanda dağılmış, Yıldırım Taburu ise Antep Harbi'nin sonuna kadar mücadelesini sürdürmüştür. Bu taburların mevcudu dörder yüz kişiden ibaret olup, çeşitli cins silah taşımaktaydı ancak cephanesi çok sınırlıydı (Lohanizade, 1989). Antep'te millî kuvvetlerden başka; Kilis'te Kâmil Polat, Nizip'te Habeş Efendi, Urfa'da Ali Saib Bey ve Pehlivanzade Nuri'nin milis kuvvetleri işgallere karşı direniş göstermiştir. Bunların, mümkün mertebe bir komuta altında birleştirilmesini tasarlayan Kılıç Ali Bey, bu konudaki çalışmalarıyla Antep'linin savunma gücünü artırmış oldu (Erendil, 1987a). Kılıç Ali Bey, Arslan Bey ile arasındaki son mektuplaşmada şunları dile getirmiştir:

Halka yaptığımız tebliğler çok uygundur. Bu konuda kahramanlık gösterenlerle alçaklık gösterenleri hiçbir zaman unutmayacağım. Herkese hakkı olan şeyi fazlasıyla vereceğim. Düşmanla haberleşmeyi, anlaşmayı, ilişkiyi kesinlikle yasaklıyorum. Bu tip hareketleri vatana ihanet sayar, ona göre uygulama yaparım. Her gece yüzlerce Antep'liyi şehre göndermekteyim, bunları cephelere gönderiniz. Kimseye bu konuda hoşgörülü davranmayın. Baskın ve taarruz hazırlığı da tamamlanmalıdır. Siz herkese sebat ve dayanıklılık telkinine çalışınız, sıkıntı ve zorluk günlerinin çok az kaldığını herkese söyleyiniz. Dayan dayan kardeşim (Lohanizade, 1989, s. 62).

Kılıç Ali Bey, duygularıyla değil, aklıyla hareket etmeyi tercih eden bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerideki bazı Millî Mücadele karşıtlarına yönelik sergilediği tavır, bu konudaki gerçekçiliğini gözler önüne sermektedir. Millî direnişe karşı duran Polis Başkomiseri Fevzi Bey, bir gece kaçırılarak Dülük mevkiinde bulunan Kılıç Ali Bey'e teslim edilmiş ancak Kılıç Ali Bey; kendisini cezalandırma yoluna gitmemiş, direniş için ikna etmiş ve Kıvılcım adındaki bir müfrezeye komutan olarak tayin etmiştir. Kılıç Ali Bey'in tavrı üzerinde yapılan yorumlarda, o sıralarda millî kuvvetlerin "muharibe çok ihtiyacı olduğu ve Kılıç Ali Bey'in, bir Türk'ün uzun müddet delalette kalmayacağına inandığı ve bu tavrın da sağlam bir teşkilatçılığın gereği olduğu" ifade edilmiştir (Toksoy, 1938b, s.48-49).

10 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'dan gelen şifreli bir emir üzerine (Kılıç, 1955) Antep'ten ayrılmak için hazırlığa başlayan Kılıç Ali Bey, etrafa mebusluk için gittiğini yaysa da asıl görevi, Yozgat İsyanını bastırmaktı (Ünler, 1969). Bu suretle Kılıç Ali Bey, 4 Nisan'dan 12 Mayıs'a kadar Antep savunmasında yer almıştır. Otuz dokuz günlük süre zarfında Antep'teki savunmanın en önemli ismi olmuştur. Fakat bu ayrılış, Antep halkında ciddi anlamda bir moral bozukluğuna yol açmıştır. Halkın duyduğu endişeleri gidermek amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından Antep'e bir telgraf çekilmiştir. Mücadelenin boyutu

ve şahıslarla sınırlı kalamayacağını göstermesi açısından oldukça önemli olan bu telgrafta özellikle şunlar ifade edilmiştir:

Cephenizde birlik ve düzeni sağlamak için gerekli özelliklere sahip bir komutan tayin edilecektir. Aceleye gerek yoktur. Devam eden seçkin ve fedakâr hizmetleri, içinde bulunduğunuz çok önemli ve nazik zamanda şahsiyet ile açıklamak oldukça zararlıdır. Heyetinizin zamanın hassasiyetini ve durumun önemini takdiren şahısla açıklanamayacak vatan hizmetinde kuvvetli bir aşk ve iman ile fedakârlıkta bulunacağına güvenerek sükûnet öneririm (ATBD, 1997, s. 116).

Antep Savunması'nın önemli isimlerinden biri de Özdemir Bey'dir. Suriye'de, Fransız ve İngilizlere karşı başarılı bir şekilde mücadele veren Milis Kaymakamı (Yarbay) Şefik Bey, Özdemir takma adıyla 1920 yılı Haziran ayı sonlarında Antep'e gelmiş, Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmiş ve gerekli talimatları almıştır. Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de isteği ile 8 Ağustos 1920 tarihinde, Antep Millî Kuvvetler Komutanlığı görevini üstlenmiştir (Erendil, 1987b). Özdemir Bey'in yanında kâtiplik vazifesini yürütmüş olan Kâmil (Yetkin) Bey (Yetkin, 1958b, s. 6), anılarında onun görevi alması sürecine şu şekilde değinmiştir:

Yer yer vatan aşkıyla yapılan gayretler mevzii kalıyordu. Şahinler ve onun gibi malum ve adsız kahramanların bütün mücadeleleri gazı tükenmiş bir lâmba gibi sönüyordu. Şehirde müdafaayı yapanlar, alelacele vücuda getirilmiş Yıldırım Taburu ve muavin semt halkından kuvvetlerdi. Heyet-i Merkeziye erkânı sivillerden mürekkepti. Aralarında askerliğe vakıf kimseler çok azdı. Heyet-i Merkeziye erkânının ve semt reislerinin millî duygu ile meşbu ve müteharrik olmalarına rağmen, böyle felâket anlarının gerektirdiği askerî kuvvet ve kifayeti kendilerinden istemek insafsızlık olurdu. Çok soğukkanlı, demir bir irade sahibi azimkâr bir idareciye ihtiyaç vardı. İşte Özdemir'e kumandanlığın teslimi bu zorlukların tabii neticesinden ileri geldi.

Özdemir Bey, gerek ortaya koymuş olduğu mücadele şekli gerek yaratılış özellikleriyle, şehir içi çatışmalarda görülen başarılarla önemli rol oynamıştır. Kendisi mükemmel bir organizatör olarak değerlendirilmiştir. İmkânsızlıklara rağmen, bir mermi ve bomba doldurma imalathanesi kurmayı başarması, onun teşkilatçılığının bir eseri olarak kabul edilebilir. Geniş çerçevede ise Antep Müdafaası, Özdemir Bey'in idaresi altında çalışan yüzlerce fedakâr kahramanın eseri olarak nitelendirilmiştir (Yetkin, 1958b).

Kilisli Arslan Bey takma adlı Üsteğmen Ali Rıza Bey de Antep Harbi'nin diğer önemli isimlerinden birisidir. Kılıç Ali Bey ayrıldıktan sonra, bir müddet kumandanlığa vekâlet etmiş, yanına aldığı yedek subaylar ve semt reisleri ile şehir içinde açılan üç cepheyi oluşturmuştur. Bir yandan istihkâm faaliyetlerine başvururken, diğer yandan halka ve savaşıtlara hitaben bildirimler yayınlamıştır (Erendil, 1987c). Askerî ve sivil otoriteyi tek başına kullanan Arslan Bey'in bu dönemdeki çalışmaları, Antep Harbi'nin daha ilk günlerde bir yenilgi ile sona ermesini engellemiştir (Güngör, 2004). Arslan Bey, kaçakların peşine düşülmesinde, cephelerin tutulmasında da yine son derece etkili olmuştur. Çatışmalar esnasında savunanlar arasında zaman zaman bir yılgınlık ve moral bozukluğu olduğu anlaşılmaktadır. Lohanizade (1989, s. 60), bu gibi durumlarda, halka hitaben yazılan beyannamelerden yola çıkarak, Arslan Bey'in liderlik ve teşkilatçılık vasfını şu şekilde açıklamıştır:

Şehir içinde bazı mücahitlerin maalesef saklandığını haber aldım. Bu arkadaşlarıma hiçbir ceza vermeyeceğim, şu kadar ki on iki saat içinde silahlarıyla bana müracaat edeceklerdir. Aksi takdirde evleri bizzat arayarak, aykırı hareket edenleri merhamet göstermeden derhal idam edeceğim. Düşman çok korkaktır, Allah da bizimledir. Korkmaya da gerek yoktur. Namusumuzu ve milli namusumuzu kurtaracak silahlarınızla söylenen zamanda cephede hazır olmanızı hepinizden rica ederim kahraman arkadaşlar.

Tefrikada Yer Verilen Kahramanlar ve Hizmetleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen sonrasında başlayan işgaller karşısında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bir takım direniş hareketleri kendisini göstermiştir. Antep'te de henüz İngiliz işgali sırasında yoğun bir silahlı mücadeleye girilmesinde de

ilerleyen günlerde kuvvetli bir direncin habercisi olabilecek hadiseler görülmüştür. El değişimi neticesinde, işgalin Fransızlara geçmesiyle ve Ermenilerin de işin içerisine dâhil olmasıyla bölge halkı, büyük bir katliam hareketine maruz kalacağını düşünmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'dan alınan talimatla birlikte, milis kuvvetler hızla teşkilatlandırılmıştır. Daha önce harp tecrübesi olanlar muharip olarak, tecrübesiz çocuk yaştakiler ve kadınlar da ellerinden gelebilecek cephe gerisi yardımlarla bu mücadeleye katılmışlardır.

Seyit Ahmet

Kilis'in Esmegemrik Köyü'nden olan Seyit Ahmet'in Antep'in işgali sırasında yaşının bir hayli ileride olduğu ifade edilmiştir. 120 yaşında vefat ettiği belirtilen Seyit Ahmet (Fırat, 1943a), Antep Savunması sırasında mücadele eden kahramanlar arasında zikredilmiştir. İşgaller sırasında peyderpey yapılan taarruzların son derece şiddetli olduğu, top atışlarının Malatya dağlarından duyulduğu yönündeki iddiadan da anlaşılmaktadır. Seyit Ahmet de taarruzların şiddetlendiği bir gün, köyünün gençlerini toplayarak "Oğullar! Silah namustur. Her erkeğe bir silah gerek" (Fırat, 1943a, s.2) diye seslenmiş, köylüleri savunma savaşı konusunda ikna etmeye ve cesaretlendirmeye çalışmıştır. Bunun üzerine birkaç gün içinde hazırlıklarını tamamlamış, yanına aldığı 20 kadar genç ile birlikte Antep'e gelmiş ve sokak çatışmalarında mücadele etmiştir. Mücadele esnasında yaşının 100'ün üzerinde olduğu ifade edilmiştir (Fırat, 1943a). İleri yaşına rağmen düşmana direnç göstermesi, obüs mermileri altında mücadele etmesi, bir vatanseverlik örneği olarak kabul edilmiştir. Çevre köylüler, Seyit Ahmet'in hatırasına hürmeten, Esmegemrik Köyü'ne sonraki yıllarda Seyit Ahmet Gemriği demişlerdir (Fırat, 1943a).

Çardaklı Mustafa Ağa

Türk Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda elinden gelen tüm gayreti göstermesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi ile Anadolu toprakları işgalcilere açılmıştır. İşgalciler, kendi aralarında paylaşım hesapları yaparken, asırladır bu topraklarda yaşayan bazı gayrimüslim unsurlar da bağımsız devlet olma hayallerine kapılmışlardır. Bu hayaller işgalciler tarafından beslenmiş, söz konusu unsurlar ise fırsat buldukça birtakım girişimlerde bulunmuşlardır.

Ermeniler, Doğu Anadolu Bölgesi'nde hayal ettikleri müstakil devletleri için güçlü devletlerin himayesi altında faaliyetlerini arttırmışlar, kanun dışı hareketlere başlamışlardır. İşgal komutanlarının ve subaylarının her gece Antep'te ve işgal edilen yerlerde Ermeni evlerinde tertip edilen eğlencelere katıldıkları resmî yazışmalardan ve hatıratlardan anlaşılmaktadır. Ermeniler, arzularına kavuşmak için gün geçtikçe faaliyetlerini arttırmışlar, civar köy ve kasabalarda halk üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Çardaklı Mustafa Ağa da bu baskılara maruz kalan bir Türk köylüsüdür. 1942 yılı Haziran ayında kendisiyle görüşen Kerim Fırat, onun hakkındaki izlenimlerini de yazılarına aktarmıştır. Kerim Fırat, iri yapılı vücuduna rağmen mütevazı ve misafirperver bir kişilik olarak tanıttığı Mustafa Ağa ile ilgili olarak; kendisinin Millî Mücadele günlerinde yaptığı fedakârlıklardan bahsedilince mahcup bir halde şunları söylediğini ifade etmiştir:

A Kardaşım! O günlerde ben borçlu idim. Bunu ödemeyi her an namus bilirim. Çok şükür ödemeye çalıştım. Dün olduğu gibi, bugün de yarın da çalışacağım... Bahtiyarım. Çünkü bana Cumhuriyet hükümetinin, aziz milletimin en mesut, en müreffeh günlerini görmekten daha bahtiyarlık olur mu? (Fırat, 1943b, s. 2).

Mustafa Ağa'ya göre bu borç, vatan topraklarına olan kan borcudur. Zaman içinde Trablusgarp'ta, Balkanlar'da, Yemen'de, Sina'da, Filistin'de, Çanakkale'de, Kafkaslar'da verilen mücadelelerde ödenmiş, sıra Anadolu topraklarında ödemeye gelmiştir (Fırat, 1943b). Mustafa Ağa, Antep savunması sırasında yaşadıklarını anlatırken, Çardak Köyü'ne yakın Eğneş denilen bir köyde, Keyvan Ağa adında bir Ermeni'den bahsetmiştir. Ermeniler, İngiliz

ve Fransız işgalleri başlar başlamaz, ahalinin mallarına el koymuştur. Millî Mücadele yıllarında Çardak Köyü, Halfeti kazasına bağlıdır. Kaymakamın, tutuklamak amacıyla Mustafa Ağa'nın üzerine birlik göndermesi üzerine Mustafa Ağa, silahlanarak dağa çıkmıştır. Kendi ifadesine göre, teslim olduğu takdirde Halep'e gönderilecek ve orada öldürülecekti. Hakkında verilen bu hüküm üzerine etrafında toplananların sayısı da artınca Antep Harbi'ni beklemeye başlamış, gelişmeler Mustafa Ağa'yı şehir içi çatışmalarda Millî saflarda bulunmaya sevk etmiştir (Fırat, 1943b).

Mütareke günlerinde Suriye'de hüküm süren Şerif Matar, Nizip'i işgal etmek için harekete geçmiştir. Bunun üzerine Mustafa Ağa, şehrin savunulması için Hacı Mehmet Efendi'den aldığı haber üzerine kırk kadar silahlı genç ile Nizip'e gelmiştir. Antep'te Tekke Şeyhi Mustafa Efendi, Nizip'te Sağır Fevzi Efendi ile Mustafa Ağa'ya bir milis kuvvet teşkil etmesi için haber göndermişlerdir. Ağa'nın çalışmaları sonucunda, civar köylerin de desteğiyle silahlı milis sayısı 80'e ulaşmıştır. Mustafa Ağa etrafında kuvvet toplarken, Nizip İdare Heyeti'nden aldığı bir telgrafta, kendisinin kuvvetleriyle Sinan köyünde Kılıç Ali Bey'e katılması emredilmiştir. Ancak kuvvetleriyle adı geçen köye ulaşmış olan Mustafa Ağa, Kılıç Ali Bey'in orada olmadığını görünce, Hacı Köyü'ne³ geçmiştir. Hacı Köyü'nde Karayılan ve kuvvetleriyle birleşerek Dülük'e ulaşmıştır. Mustafa Ağa, Dülük'te Halfetili Yasin Kutluğ Bey ile Antep'e girmeyi planlanmıştır. Burada öncülük vazifesi kendisine verilmiştir. Mustafa Ağa ve beraberindekiler Tabakhane yolu ile Antep'e girdiklerinde, yeni bir talimatla Akçakoyunlu'ya geçmiştir. Millî kuvvetler bu şekilde sevk edilirken Fransızlar, Akçakoyunlu'dan Antep'e takviye kuvvetleri göndermek için harekete geçmiştir. Nizip Millî Taburu, Birecik Millî Bölüğü, Kâhta ve Samsat Millî Müfrezeleri ile 9. Alay'ın 1. Tabur'u ve 24. Alay'ın 3. Tabur'u Nafak Boğazi'nde düşmanı karşılamışlardır (Türk İstiklal Harbi, 2009). Sacur Köprüsü'nde Fransızlarla akşama kadar çetin bir mücadeleye girilmiştir. Fransız birliklerini yenilgiye uğratmak üzereyken, keşfe çıkan bir Fransız savaş uçağının üzerlerine ateş etmeleriyle, millî kuvvetlerin direnci kırılmış, bunun üzerine karanlıktan yararlanarak Şibip köyüne çekilmişlerdir. Millî kuvvetlerin bu şekilde geri çekilmesi neticesinde Fransız kuvvetleri, ricate (geri çekilme) katılmayan Millî kuvvetleri de top ateşi ile dağıtarak Antep'e girmiştir (Üzel, 1952). Bu çatışmalar esnasında Mustafa Ağa'nın başında yer aldığı grupta iki kişi şehit düşmüş, üç kişi de yaralanmıştır. Çatışmaların şiddetine rağmen Mustafa Ağa, son bir hamle ile Fransız tarafında kalan yaralıları kurtarmayı başarmıştır (Fırat, 1943b).

Fedai Ökkaş

Antep Savunması'nda, dikkat çekilmesi ve unutulmaması gereken en önemli noktalardan birisi de bu mücadeleyi çoğunlukla fakir Türk köylüsünün gerçekleştirdiğidir (Pekdoğan, 2014). Yazışmalarda, özellikle zenginlerin hepsi olmasa da çoğunun şehir dışına çıkmaya çalıştığı ve bir takım yollarla firarların gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Şehrin zengin ve ileri gelenlerinden birçoğu çevre kasaba ve şehirlere hatta Fransızların elinde bulunan Halep'e gitmişlerdir.

Şehirde kalan bazı ileri gelenler ile diğer halkın aile fertlerinin dışarı çıkmalarına izin verilmesi ise savaşımlar arasında kötü bir etki yapmıştır. Antep'te hiç mal ve mülkleri olmadığı halde, kendileri vatan ve millet yolunda savaşırken, servet sahiplerinin savaş alanı dışında oturup mücadeleye seyirci kalmaları, savunmacıları üzmüştür. Bu kızgınlıkları, subayların ve ileri gelen savaşçıların aracılığı ile yatıştırılmıştır. Gelişmeler üzerine Heyet-i Merkeziye tarafından şehirden sadece, savaşa yaramayan kadın, çocuk ve ihtiyarların çıkmasına; eli silah tutan, savaşabilenlerin ise şehir içinde kalmalarına karar verilmiştir. Aileleri dışarı çıkanların, şehirde kalanların işlerine harcanmak üzere -malî güçleri

³ Günümüzde Gaziantep İlinin Oğuzeli İlçesinde yer alan Yeşildere Mahallesi.

nispetinde- bir miktar para ödenmesine savaşılar ikna edildi ise de ailesini bırakıp gelmek üzere şehirden çıkanlardan hiç geri dönmeyenler de olmuştur (Öztürk, 1994). Meselenin başka bir boyutu; sonraki yıllarda da yokluğun ve sefaletin, mücadele esnasında kahramanlıklar ortaya koyan fertlerin peşini bırakmamasıdır. Bu örneklerden birisi de Fedai Ökkaş'tır. Gazhane'deki bekçi kulübesinde kendisiyle görüşen ve Antep Savunması'ndaki kahramanlıklarını anlatmasını isteyen Kerim Fırat'a Fedai Bey'in ilk sözü şöyle olmuştur:

Yanımda nasıl çalıştığımı, neler yaptığımı anlatanlar oldu mu ruhum sıkılır, üzüntü duyarım. Üç defa sorup yazmak istediler, söylemedim. Fakat siz de benim gibi o kara günlerde çalıştığınız için size söyleyeceğim (Fırat, 1943c, s. 2).

Özdemir Bey'in ve bölük kumandanlarının Fedai Bey'i yakından tanıdıkları, kendisinin verilen görevi hiç tereddüt etmeden kabul ettiği ve derhal yerine getirdiği ifade edilmektedir. Bu sebeple kendisine Fedai isminin lâıyk görüldüğü söylenmiştir (Fırat, 1943c). Fedai Bey, savunma hatlarının büyük çoğunluğunda görev almış ancak onun en çok Çınarlı Cephesi'nde verdiği mücadele vurgulanmıştır. Zira Çınarlı Cephesi'ndeki çatışmalar, Antep Harbi'nin bir anlamda özü olarak değerlendirilmiş, sokak çatışmalarının ağırlık merkezi olarak bu cephe kabul edilmiştir. Hatta önemini vurgulamak için Çınarlı Cephesi'ne Çanakkale'deki Arıburnu adının verildiği bilinmektedir (Lohanizade, 1989). Fransız kuvvetleri, özellikle gece saatlerinde en çok Çınarlı ve Kozanlı bölgelerine taarruz etmişlerdir. Bu cephenin batısı ve güneyi Fransızların hâkimiyetinde olduğundan, Fransızlar ile Ermeniler daima bu bölgeyi tehdit etmiş, Türk kuvvetlerini tamamen bu bölgeden çıkarmak istemişlerdir. Mıntıka Kumandanı Kamil Efendi, bizzat başlarında bulunmak suretiyle personele siper ve mazgallar yaptırmış, geceleri ise sabaha saatlerine kadar çalışmak suretiyle yığınak yaptırmakla meşgul olmuştur.

Çınarlı Camii karşısında Fransız işgalindeki bulunan evler, yapıları itibariyle dayanıklı olduklarından her iki taraf için de önem teşkil etmiştir. Bu sebeple evlerin yıkılması, her şeyden önce kuvvetlerin mevzilerini kaybetmesi demek olduğundan savaşın tarafları, binaları yıkmak için taarruzlarını bu cepheye yönlendirmişlerdir. Kılıç Ali Bey ile Antep'e gelen Maraşlılar, Antep evlerini Maraş Harbi'ndeki kendi ahşap evlerine benzeterek düşmanın işgal ettiği evleri yakabileceklerini düşünmüşlerdir. Bunun üzerine Çınarlı Cephesi'ne görevlendirilen Maraşlılar, buradaki birliklerle beraber Ermenilerin konuşlandığı bir eve yağlı paçavralar atarak ve yangın tulumasıyla gaz sıkarak yakmaya çalışmışlar ve kısmen ahşap olan bir evin bazı kısımlarını yakmayı başarabildilerse de sert taşlardan yapılmış bu evlere istenilen zararı verememişlerdir (Güngör, 2004).

Şehrin aralıksız bombardımanla düşürülemeyeceğini anlamış olan Fransızlar, kuvvetli bir taarruzla doğrudan şehre girmeye karar vermişlerdir. Taarruz iç cephenin kilit noktası olan Çınarlı Cephesi için planlanmıştır. Çınarlı mevzileri, şehri güneyden kuzeye kesen iç cephe hattının kuzey ucundan batıya kıvrılan kısmının uç noktasındaki Çınarlı Camii ile batısındaki Katolik Kilisesi'ne 30 metre mesafedeki Nikogosyan Ermeni Okulu arasında bulunmaktadır. Şiddetli çatışmalara sahne olan ve çok sayıda zayıt verilen bu cephede, müstahkem mevkiilerde nöbetçilerin sıklıkla değiştirilmesi gereği doğmuştur. Fransızlar, 5 Ekim 1920 Cuma günü, önce cami çevresinde tahkim edilmiş olan Türk evlerini topçu ateşiyle tahrip edebilecek bir yerde konuşlandıktan sonra hücumla geçmişlerdir. Atılan top mermileri dolayısıyla ortaya çıkan zehirli gazın verdiği zararlara değinilen hatıratlarda, çatışmaların zaman zaman son derece şiddetli hale geldiği vurgulanmış; okul binasının ve caminin tahrip edildiği, camiye ismini veren asırlık çınarların dahi yok edildiği özellikle belirtilmiştir (Lohanizade, 1989).

Fransız taarruzunun artması karşısında Millî kuvvetlerin savunmayı bırakmadıkları görülmüştür. Fransız kuvvetleri, düşüncelerinin tam aksine kuvvetli bir direnişle karşılaşınca, birçok kayıp vererek çekilmek zorunda kalmışlardır. 14 Ekim 1920 tarihinde taarruzu

yenilemelerine rağmen sonuç değişmemiştir. Fransızlar, üç-dört kadar subayla birlikte 50'den fazla zayıt vermişler ve çok sayıda yaralı bırakmışlardır (Saral ve Saral, 1970). Bu suretle Çınarlı taarruzlarında tam bir yenilgiye uğrayan Fransızlar, şehrin ne bombardımanla ne de kuvvetli bir hücumla ele geçirilemeyeceğini anlamışlardır. Fransız komuta kademesi, nihai başarının, ancak şehri kuşatmayla beraber aç bırakmak suretiyle kazanılabileceği fikrinde birleşmiştir. Ancak Fransızların mevcut kuvvetleriyle kuşatmanın gerçekleşmesi mümkün olmadığından takviye kuvvetlerin Antep'e getirilmesine karar vermişlerdir.

Fransız kuvvetlerinin taktik değiştirmesi karşısında Türk kuvvetleri açısından durum, son derece zorlaşmıştır. Şehrin batısı, güney ve doğusu Fransız kuvvetleri tarafından tamamen çevrilince dışarıyla bağlantı, sadece kuzey yönünden ve ancak geceleri sağlanabilmiştir (Öztürk, 1994). Bu sebeple bölgeye Millî kuvvetlerin sızma hareketiyle intikali planlanmıştır. Sızma hareketine girişen bu kuvvetler içinde Fedai Bey de görev almıştır. Ancak savunucuların nereden ve nasıl geldiği anlaşılamayan kurşunlarla vurulduğu görülmüş, bunun sebebinin de yine Fedai Bey tespit etmiştir. Fedai Bey'in tespitine göre; savunucuların hedef haline gelmesinde Fransızların mazgallar arkasından tuttıkları aynalar etkili olmuştur. Tecrübesi sayesinde aldığı tedbirlerle, daha fazla zayıt verilmesini önlemiş olan Fedai Bey, başından geçen bir hadiseyi şöyle anlatmıştır:

Bir gece tam seher vakti idi. Düşman ateş yakarken Ermeni fedailerini şöyle bağırdılar: "Burası bizim için Ermenistan, sizin için mezaristan olacaktır. Muhammediniz, Aliniz nerededir? Çağırın sizi kurtarsın; kızlarınızı hazırlayınız". Bu sözlere dayanmadım (Fırat, 1943c, s. 2).

Bu sahne üzerine Fedai Bey, iki bomba alarak minareye çıkmış ve kendi deyişimiyle birisini Muhammed'in, birisini Ali'nin aşkına atmıştır. Bu hareketi neticesinde bir müddet ateş kesilmiş fakat sabah saatlerinde düşman yoğun makineli ateşiyle minareyi yıkmayı başarmıştır. Birkaç gün içerisinde yaşanan çatışmalar dolayısıyla, okul binasındaki nöbetçiler yerlerini terk etmişlerdir. Geçici olarak bölük kumandan vekili olarak görev yapan Maraşlı Nuri Efendi de dâhil olmak üzere, herkeste bir ümitsizlik belirmiştir. Bu durumu gören Fedai Bey, takımdan güvendiği sekiz kişiyi çağırarak ve çatışmaya girmek üzere harekete geçmiştir. Okul binasına ulaşmayı başaran Fedai Bey, düşmanın tahliye edildiğini hissetmediğini, kendisinin bir ses bombası, arkadaşlarının da verilen emir üzerine beşer mermi attıklarını ve bu şartlar altında baskını gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Fedai Bey'in bu hareketi, savunuların morallerini tekrar kazanmalarını sağlamış ve kendisi, Merkez Kumandanı Arslan Bey tarafından ödüllendirilmiştir. Fedai Bey, bu ödülün Arslan Bey tarafından gözlerinden öpülmesi, kendisine bir poşu ve bir tabaka tütün verilmesi olduğunu belirtmiştir.

Çınarlı'ya yapılan taarruz, Fransızların planladıkları şekilde sonuçlanmamıştır. Millî kuvvetlerin direnişi karşısında Fransızlar, Antep'in düşüşüne kadar bir daha bu cepheye taarruz edememişlerdir. Hatıratlarda Mahmut Hoca'nın kullanmış olduğu, daha önce İngilizlerden ganimet olarak alınmış olan Yıldırım Yusuf adında bir makineli tüfeğin, Fransız kuvvetlerinin ilerleyişini engellemede önemli rol oynadığı özellikle vurgulanmıştır. İngilizlerden kalma şekliyle kullanılırken, fişegi bitince ıskartaya çıkan bu tüfek, Antep'li Hacı Abduh Ağa'nın oğlu Yusuf Usta'nın marifetiyle Türk fişegi atacak hale getirilmiştir. Böylece Yusuf'un ismi tüfeğe, tüfeğin sıfatı da Yusuf'a verilmiş ve tüfek, Yıldırım Yusuf adını almıştır (Lohanizade, 1989).

Fransızlar, şehri ancak kuvvetli bir kuşatma neticesi meydana getirecekleri açlıkla ele geçirmeyi planmışlardır. Zaman ilerledikçe Fransızların planı, kendileri açısından olumlu neticeler vermeye başlamıştır. Siviller ve Millî kuvvetler, kuşatmanın ve açlığın getirmiş olduğu şartlar sebebiyle son derece zor bir durumla karşılaşmışlardır. Moral bozukluğunun savunma savaşını akamete uğratacağını düşünen Bölük Kumandanı Mustafa Bey⁴, Boyacı

⁴ Millî Mücadele sonrasında Hususi Muhasebe Varidat Müdürü olarak görev yapmıştır.

Camii'nde yaptığı toplantıda son söz olarak milislere; "Dinini, Milletini, Vatanını seven, bu gece, bu saatte ölmek isteyen karşıma dikilsin" diyerek çağrıda bulunmuştur (Fırat, 1943c, s. 2). Bu sözler üzerine Fedai Bey, kendisini takip eden takımıyla beraber, Mustafa Bey'in emri altına girmiştir. Oluşturulan birliğin sağ tarafında Mustafa Yavuz, sol tarafında Kartal Bey'in bölükleri ile kendi takımının başında Ali Nadi Bey olacak şekilde tertibat alınmıştır. Yapılan istişare sonucunda sabahın erken saatlerinde taarruza geçilmiştir.

Çatışmalarda Fransız kuvvetleri, Türk kuvvetlerine karşı tüfek bombaları kullanmıştır. Bu taarruz şekli, savunucuları oldukça zor duruma düşürmüştü; Fransız tel örgüleri kesileceği sırada Kolej'den, Mardin Tepe'den atılan top mermilerine maruz kalınca da geri çekilmeleri gerekmiştir. Bu suretle Türk kuvvetleri çok sayıda kayıp vermiştir. Bölük Kumandanı Mustafa (Yavuz) şehit düşmüş, Fedai Bey ise sağ ayağından yaralanmıştır. Yarası çok ağır olmadığından evde tedavi gördüğü bir sırada, arkadaşları kendisini ziyarete gelmişlerdir. Kale'nin üzerine çekilen beyaz bayrağı gösterip, "Biz ne olacağız?" diyen arkadaşlarına şu cevabı vermiştir: "Şimdiye kadar korkmadan kanımızı akıttık. Eğer ölmek mukadderse yine şerefle ölürüz".(Fırat, 1943c, s. 2).

Fedai Okkaş'ın kahramanlıklarını bölük kumandanı Ali Nadi Bey'in yanı sıra Antep halkının da doğruladığını vurgulamış olan Kerim Fırat; Fedai Bey'in, sergilemiş olduğu kahramanlığın bir nişanesi olarak kendisine İstiklâl Madalyası'nın layık görüldüğünü belirtmiştir. Kerim Fırat ayrıca Fedai Bey'in İstiklâl Madalyası'nı Tahrirat Kaleminden almaya giderken, masraf olarak istenen 5 lira için "Dört mevsimde 4 lirayı bir arada bulamadım ki madalyamı kurtarayım!" dediğini de sözlerine eklemiştir (Fırat, 1943c, s. 2).

Küçük Ali'nin Karası

Antep'te dönem itibariyle Ermenilerin yoğunlukla yaşadıkları mahallelerden birisi de Kozanlı Mahallesi'dir. Burada yaşanan bazı istenmeyen olaylara asıl adı Abdülkadir olan, çevrede ise Küçük Ali'nin Karası olarak bilinen gencin müdahale ettiği ifade edilmiştir (Fırat, 1943d). Küçük Ali'nin Karası, işgal sırasında gerek Kozanlı gerek şehrin diğer cephelerinde Fransız kuvvetlerine karşı mücadele etmiş, Çıksorut hareketinde şehit olmuştur.

Çıksorut'ta verilen mücadele, Antep'te cereyan eden harplerin en çetini ve en kanlısı olarak kayıtlara geçmiştir. Öyle ki; bu taarruz hareketinde 472 şehit, 72 yaralı verilmiştir. Çok sayıdaki kayıplardan dolayı savunanlar, kuşatmaya dayanamayacakları hissine kapılmışlar, bir huruç hareketi yapmağa karar vermişlerdir (Şapolyo, 1957). Kumandanlardan Hayri Bey (Dişçi Hayri Altunöz) ve Külekçi Sabit Ağa, Kerim Fırat'a Küçük Ali'nin Karası hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Verilen bilgilere göre; çatışmaların şiddetlendiği bir sırada Kolej mevkiinden hareket ederek Eski Fırka Binası'na kadar ilerlemeyi başaran bir Fransız zırhlı aracının imha edilmesinde, Küçük Ali'nin Karası'nın rolü olmuştur (Fırat, 1943d).

Antepliler bir taraftan düşmanla, diğer taraftan açlıkla mücadele etmek zorunda kalmışlardır ki, hatıratlarda vurgulandığı üzere en zoru açlık olmuştur. Şehrin Fransızlar tarafından kuşatılması esnasında hayvanlar da insanlar gibi açlığın pençesine düşmüştür. Yazıcık semtinde gece sokağa çıkan bir çocuk aç bir köpeğin saldırısına uğramış, sesine koşan annesi, çocuğunu parçalanmış bir vaziyette bulmuştur (Ünler, 1958). Açlıkla baş edilemeyince şehrin dışına çıkılmasından başka bir çare kalmamıştır (TİH, 2009). Dışarıdan beklenen yardım da istenilen şekilde gerçekleşmemiş, millî kuvvetlerin düzenli orduyla arasındaki koordinasyon da gayet ilkel bir biçimde güvercinlerle sağlanmaya çalışılmıştır (Şapolyo, 1957).

Gaziantep savunmasının son günlerinde, şiddetli kış şartları etkisini göstermiş, bunu bir fırsat olarak değerlendirmiş olan Fransızlar, top atışlarını arttırmışlardır. Antep'te açlık her şeye hâkim bir duruma gelmiştir. Nüfus başına elli dirhem ekmek verilmiş ve bu ekmek

zerdali çekirdeğinden, melengiçten yapılmıştır. Ölen beygir ve eşekler ise ahali arasında paylaşılmıştır. Heyet-i Merkeziye, bu durum karşısında bir açlık beyannamesi yayınlamış, dışardaki birliklerden son defa yardım istemiştir. Savunanlar, bekledikleri yardımın yapılamaması üzerine şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. İlk huruç hareketi, dışardaki birlikler tarafından desteklenmediğinden başarısızlığa uğramış, savunanlar 110 şehit, 200 yaralı vermişlerdir. 7 Şubat 1921 tarihinde son defa şanslarını denemişlerdir. Başta Özdemir Bey olduğu halde düşmanın çok yakınından kuşatma hattının dışına çıkılmaya çalışılmıştır. Antep, tüm bu olumsuzluklara rağmen savunulmuş olsa da açlığa baş eğmek zorunda kalmıştır (Göğüş, 1958).

31 Ocak 1921 gecesi, Türk Tepe'den Özdemir Bey tarafından verilen işaretle diğer semtlerden yükselen tekbir sesleri eşliğinde, çıkış gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Anteplilerin çıkış hareketi sırasında ise Fransız kuvvetleri saldırılarına devam etmişlerdir. Ancak savunanlar tel örgülere yaklaşmışlar ve bir kısım siperleri ele geçirmeyi başarmışlardır. Kolej ve Mardin Tepe'den açılan düşman topçu ateşiyle birlikte Millî Kuvvetler iki ateş arasında kalmıştır. Bu esnada verilen zayıt 300 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır. Yoğun ateşe rağmen Millî Kuvvetler, düşmana taarruz etmeye devam etmiştir. Ancak sabahın yaklaşmasıyla, tehlike daha büyük bir hal almıştır. Millî kuvvetlerin gündüz buldukları yerlerde kalamayacakları, böyle olduğu takdirde doğrudan uzun menzile sahip topların hedefi haline gelecekleri düşünülmüştür.

Çok sayıda ölü ve yaralı bırakılması üzerine, Özdemir Bey'in talimatıyla Millî Kuvvetler, taarruzu yarıda keserek şehre çekilmişlerdir. Düşman siperlerinin önünde bırakılan ölülerin sayısı fazla olmakla birlikte, yaralı olarak kurtarılabilenlerin de tanınmayacak durumda oldukları ifade edilmiştir. Bu durumda olanlar, akrabaları tarafından güçlükle teşhis edilebilmişlerdir. Kozanlı Cephesi'nde mücadele etmiş olan Abdülkadir'in kardeşi Mehmet Ali⁵ ise, kardeşini bir işaretten teşhis edebilmiştir. Fırat'a (1943d, s. 2) göre, "fazilet ve feragatin bir timsali olan Küçük Ali'nin Karası (Abdülkadir), aldığı şehadet rütbesinin en ulvi ve ilahi güzelliğiyle vatan ve millet aşkının, namus ve din sevgisinin destanını, mütebessim çehresine yazdığı asil kan ile Türk Milleti'ne, Türk Tarihi'ne bir şan ve şeref yaprağı daha armağan etmiştir".

Ali Osman

Mağarabaşı savunucularının önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen Ali Osman, Koçoğlan'ın Ali Osman olarak da tanınmaktadır (Fırat, 1943e). Mağarabaşı olarak isimlendirilen bölge, uçak ve tanklarla gücü artırılmış olan kalabalık Fransız birliklerinin yoğun topçu ateşine maruz kalmıştır. Buna rağmen Fransızların, acele ile oluşturulan bu yeni cephede kayda değer bir başarı elde edememeleri, Antep'in harp sonuna kadar savunma savaşlarında gösterdiği üstün başarının ilk güven verici örneği olarak değerlendirilmiştir (Güngör, 2004).

Fransızlar, hiç olmazsa Antep'in bir kısmını ele geçirmek maksadıyla, en zayıf yeri olan doğu cephesinden taarruz yapmayı planlamışlardır (Saral ve Saral, 1970). Bu taarruz için topçu ateşi yanında iki tankın desteğinde, 400 kişilik bir Fransız kuvveti, Nizip yolu üzerinden şehrin doğu cephesine planlanan taarruzu gerçekleştirmişlerdir (Erendil, 1987c). 26 Nisan 1920 sabahı, şehrin doğu kısmını kuşatan Albay Normand birlikleri, Mağarabaşı semtini aralıksız bir şekilde 3 saat bombalamıştır. Albay Normand'ın kuvvetleri, 7.5'lük seri atışlı bir batarya ile Yordanfil denilen küçük çapta bir batarya ve çok sayıda makineli tüfek ateşi ile düşman avcı hattında şehrin kenar mahallelerine kadar sokulmuş ve bazı evlere girmişlerdir (Üzel, 1952).

⁵ Sonraki yıllarda Camlı Kahve'de garsonlukla geçimini sağlamıştır.

Hıyamlı Mustafa ile Bostancı Ayvaz isimli iki milis, evden eve geçmek suretiyle süngü ile verdikleri mücadeleyle Türk mevzilerine gelenleri püskürtmüşlerdir. Ali Osman, Abdullah Efendi ve bir arkadaşıyla topçu ateşine karşılık verebilecek bir yerde, zor şartlar altında mücadele etmişler, ancak küçük ve büyük çapta top mermilerinin hedefi haline gelmekten kurtulamamışlardır. Ayrıca cepheyi yarmak için iki Fransız zırhlı otomobili de taarruza destek vermiştir. On metre yakına kadar gelme başarısını gösteren bu zırhlılardan biri, gösterilen mukavemet neticesinde tahrip edilmiş, diğeri ise çekilmek zorunda bırakılmıştır (Lohanizade, 1989). Bu topların ve makineli silahların karşısında, savunucular sadece tüfekte karşılık verme imkânına sahiptiler. Eli silah tutanlar, şehit düşenlerle yaralıların tüfeklerini alarak çarpışmayı sürdürmüşlerdir (Fırat, 1943e).

Albay Normand, Mağarabaşı semtini daha zayıf tahmin ettiği için buradan taarruza geçerek şehre girmek istemiştir. Ancak kuvvetli bir direnişle karşılaşınca, planları alt üst olmuştur (Fırat, 1943e). Müfide Ferit Tek (1957, s.9), bir yazısında Antep çarpışmaları ekseninde bu güç kıyaslamasını, şu şekilde açıklamıştır: “Karşılarında yalnız bir avuç insan vardı. Evet, silahsızdılar, müdafaasızdılar, azdılar, evet bir avuçtular fakat bir avuç Türk'tüler”. Tek'e göre; bir kumandanın özelliklerinden birisi de karşısındaki kuvvetin maddî olduğu kadar manevî kuvvetini ölçmek ve ona göre hareket etmektir. Ancak Normand, kuvvetlerinin maddî üstünlüğüne güvenmiş, savunanların asıl gücü olan manevî kudretini hesaba pek katmamıştır. Dolayısıyla kendisine olan yüksek özgüveni, hiç ummadığı bir mukavemetle karşılaşmasına yol açmıştır (Tek, 1957).

Ali Osman, şiddetli top atışlarının yapıldığı bölgeyi karanlık çökünceye kadar müdafaa etmiş, olduğu yeri terk etmemiştir. Ertesi gün ikinci bir zırhlı gelerek, Türk kuvvetlerinin tahrip ettiği zırhlıyı yedekleyerek götürmüştür. Siperlerin sağında ve solunda patlayan top mermileri, Ali Osman ve arkadaşlarını yıldırmamış, aksine onların mücadele azim ve kararlılığını arttırmıştır. Mağarabaşı Harbi, yukarıda da özellikle vurgulandığı üzere, Antep'in en önemli harplerinden birisidir. 12 Aralık 1920 tarihinde Özdemir Bey tarafından bildirilen harp raporu, harbin boyutunu açıklamaktadır. Buna göre, Mağarabaşı'ndaki cephenin ön ve arka siperlerine, obüs ve sahra topu olmak üzere 400'ü aşkın Fransız atışı yapılmış, dört saat kadar süren çatışmalarda, 200 metreye kadar sokulan düşman birlikleri bozguna uğratılmıştır. Düşman kuvvetleri, çatışmalar sırasında şehre ve cephelere 1.000 kadar muhtelif çapta top mermisi atmıştır. Saldırının devamında, bir düşman uçağı oldukça alçaktan uçarak siperleri bombalamış ancak Türk ateşiyle vurularak Sarımsak Tepe arkasına inmek zorunda kalmıştır (ATBD, 1997). Buradaki mücadelenin önemi, Fransızların akşama kadar aralıksız hücum etmesine, her tarafı yakıp yıkmasına rağmen, savunma gücünün karşısında geri çekilmeye mecbur kalmasından kaynaklanmaktadır.

Kerim Fırat'ın millete ve vatana kan borcunu ödeme gayretiyle yola çıkanları kaleme aldığı yazılarında, dikkat çektiği önemli bir nokta daha vardır ki; dönem itibariyle gazilerin manevî anlamdaki kazançlarına rağmen, maddî anlamda pek iç açıcı durumda olmamalarıdır. Bu bir şikâyetten ziyade, durum tespiti olarak ortaya konmuştur. Ali Osman ve vatana sevgilerini karşılıksız olarak sergileyen adsız kahramanların, ömürlerinin sonlarına yaklaştıkları dönemdeki halleri, Kerim Fırat'ın satırlarında şu şekilde betimlenmiştir:

Şimdi Mağarabaşı'nın adsız kahramanlarından olan Ali Osman'ın bütün istikbali geride kalmış; sefalet ve ıstırapın ışıkları, karanlık ve rutubetli odasını çınlatmaktadır. Evet! Hayat ve hakikat... Dün bir aslan, bir kahraman, bir cengâver, dev gibi olan bu mübarek adam, bugün beli bükülmüş, gözleri görmeyen bir zavallı... Avuçlarını açamayan bir merhamet dilencisini andıran bir iskeletten başka bir şey değildir. Bu görünmez ve çekilmez mukadderatın bir üvey evladı olan Ali Osman, üvey ananın yumrukları altında gözlerini kaybeden öksüz bir çocuğun Allah'a giden feryadı gibi sesini kimseye işittirememektedir. Ali Osman'a bütün Antepliler şehadet etmekte, O'nun kahramanlığını takdir ve sitayişle yâd etmektedirler. Bu kahramanın, şu son günlerde artan buhran dolayısı ile bir lokma ekmeğe

muhtaç olduğunu öğrendim. Sayın Gaziantep'linin ve Belediye'nin dikkat nazarlarını çekmeyi bir borç bilirim (Fırat, 1943e, s. 2).

Melek Hüseyin

Antep Savunması esnasında yaşanan olayların en dramatik olanı, mücadelenin son safhalarına doğru şehrin çektiği açlık sıkıntısıdır. Bir taraftan açlık bütün şiddetini arttırmış, diğer taraftan Fransızlar, ellerindeki üstün silah kuvvetini kullanarak şehri tahrip etmişlerdir. On bir ay devam eden bu çatışmalarda, Fransız birliklerinin nüfuz ve kudreti, az sayıya ve yetersiz donanımına sahip Millî Kuvvetleri yerlerinden sökmemiştir (Fırat, 1943f). İşgalcilerin deyişiyle Antep, adeta bir Verdun halini almıştır.

Mücadele esnasında savunanların Fransız taarruzlarına direnç göstermelerinde, Özdemir Bey'in etkisi olmuştur. Kendisine dışarıdan yardım yapılamayacağını bildiren telgraflara ve bu sıkışık duruma rağmen Özdemir Bey, mücadeleden vazgeçmeyi düşünmemiştir. Antep, on bir ay süren İstiklâl Mücadelesinin en son gününü yaşadığında dahi Özdemir Bey, kendisine posta güverciniyle gelen haberi gizlemeye çalışmıştır. Ancak rızası olmadığı halde, dışarıdaki Türk birliklerinden gelen ısrarcı talimat dolayısıyla, huruç hareketine karar verilmiştir. Son derece tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bu hareket için yer tespit etmiş, mıntika ve semt kumandanlarına Nurgana'ya gelen erzakın şehre getirilmesi için yapılacak olan huruç hareketinin emrini vermiştir (Fırat, 1943f). Türklerin yürüyüşü esnasında ise düşman saldırıları artarak devam etmiştir.

Söz konusu edilen hattı ilk etapta geçmeyi ve düşman mevzilerine bomba atmaya başaran, Melek Hüseyin adında bir Türk genci olmuştur. Melek Hüseyin'in hikâyesini, o sıralarda cephe kumandanı olan Hüseyin İncö, Kerim Fırat'a şu şekilde aktarmıştır:

Melek Hüseyin, hakikaten melek tabiatlı, melek huylu bir gençti. Orta boylu, sakın, ağırbaşlı, gözü pek bir civanmertti. Onu hangi yere göndersem yok demezdi. Kendisine çok itimadım vardı. Bostancı Mahallesindedir. Birinci Salavat yokuşunda şiddetli ateş yağmuru altında tırmanıyoruz. Ben mahiyetimdeki mücahitlerin cesaretlerini arttırmak için düşman bozuldu, kaçıyor diyerek ileriye atıldım. Beni ilk takip eden Melek Hüseyin idi. Önümüzde, sağ ve solumuzda patlayan bombaların ışığı, makineli tüfek namlusundan çıkan ateş huzmesi, ilerisini bize göstermeye yardım ediyordu. Düşman siperine yaklaşmıştık. Patlayan bombalar taşlar gibi ayaklarımızın altından fırlıyordu. Biz bazen yere yatarak, bazen yıldırım süratiyle ileriye atılıyorduk. Bu sırada Melek Hüseyin bana: "Ağam sen şu makineli tüfeğe bak" dedi. Sol tarafıma dönüp bakarken Melek, yayından fırlayan bir ok gibi birden sıçrayarak elindeki bombasını tam makineli tüfek yuvasına fırlattı ve yere düştü. Bomba patladı, makineli tüfek de sustu. Düşman siperlerine girerken Melek Hüseyin'in düşman siperlerinin on metre ilerisinde şehit düştüğünü gördüm. Siperler içinde süngüler karanlığı yırtmaya ve parçalamaya başladı. Düşmanı temizledik. İkinci salavat yokuşundaki düşman siperleri bir hamlede işgal edilerek Nurgana'ya vardık. Düşmanın muhasara hattını bu suretle yardım ve çıktık (Fırat, 1943f, s. 2).

Sonuç

Millî Mücadele, Türk Milleti'nin tarihi süreç içerisinde sergilemiş olduğu askerî başarılarının tebarüz ettiği, yakın tarihin en önemli hadisesidir. Ortaya konulan İstiklâl Mücadelesi, emperyalist güçlere karşı girişilen bir direniş hareketi olarak kaydedilmiştir. Mondros Mütarekesi ile başlayan işgaller sürecinde, Anadolu'nun her köşesinde bu direniş kendisini göstermiş, şehirlerden köylere varıncaya kadar millî kuvvetler içerisinde birçok kahraman Türk evladı mücadele etmiştir. İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan paylaşımın birlikte, Güneydoğu Anadolu'da söz sahibi olduklarını iddia eden işgalciler, bölgede hiç beklemedikleri bir şekilde mukavemetle karşılaşmışlar, maddî ve manevî büyük kayıplar vererek, işgal ettikleri Anadolu topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

Maraş, Urfa ve Antep başta olmak üzere, Türkiye'nin en stratejik noktalarında verilen mücadele, emperyalizm kışkıracısındaki diğer milletlere de örnek teşkil etmiştir. Antep'teki direnişin son safhasında baş gösteren açlığın getirmiş olduğu zorluklarla beraber, Batı

Cephesi'ne ağırlık verilmesi dolayısıyla istenen yardımların yapılamaması konusunda, savunucuların şehir dışındaki ordu birlikleri ile yazışmaları, hadiselerin trajik bir hale gelmiş olduğunun en bariz kanıtıdır. 22 Kasım 1920 tarihinde, yani şehrin tesliminden iki buçuk ay önce, şehrin dışındaki Fırka Kumandanı Selahaddin Adil Paşa'dan gelen bir mektupta şunlar ifade edilmiştir:

Uzun bir müddet için bizlerden bir imdat ve yardım beklemeyiniz. Çünkü kuvvetlerimizin büyük bir kısmı dağılmış, elimizde pek az bir kuvvet kalmıştır. Ermenilerin katliam yapmalarına meydan vermeyecek şartlar içinde, şehri düşmana teslim etmekte size bir mesuliyet terettüp etmez. Antep'in mukadderatı müdafinin fikrine kalmış bir şeydir.

Ancak Özdemir Bey, bu ifadeler karşısında direnişten vazgeçmeyi düşünmemiştir (Can, 1951). Özdemir Bey ve savunucuların sağlam iradeleri karşısında bu tarz mektupların tesirini izale etmek için, ümit verici mektuplar da gönderilmiştir. Ancak acı son, tüm şiddetiyle kendisini göstermiştir. Özellikle iâşe sıkıntısıyla ilgili olarak Özdemir Bey, İncözade Hüseyin, Attarzade Abdullah Hasan, Uncuzade Mehmet ve Alivelizade Ali Ragıp Beyler'in 6-7 Ocak 1921 tarihinde 2. Kolordu Komutanlığı'na yazdığı yazı şu ifadelerle son buluyordu: "Bu günden başlayarak bir hafta içinde yeni bir askerî harekâtın başlatılmasını İslamiyet, Türklük ve Vatanseverlik adına arz ederiz" (Güngör, 2004, s. 286).

Şehrin hemen her yerinde açlık, insanlık dışı manzaralara sebebiyet vermiştir (Yakar ve Pusat, 2014). Muharebelerde ise şehir harap olmuş, 30.000 nüfustan geriye 20.000 kişi kalmıştı. Büyük Millet Meclisi, tüm olumsuz şartlara rağmen savunmadan vazgeçmeyen bu şehre, Gazilik unvanını vermiştir. Fransız Doğu Ordusu Komutanı ise Antep'in teslimini, sayı üstünlüğüne rağmen çetin düşman yenilmiştir şeklinde yayınladı. Oysa Abadie (2012), savunmayı övmüş, bu savunmanın, Türk kuvvetlerinin üstün moralinden, istiklâl azim ve iradesinden ileri geldiğini ifade etmiştir. Sonuç itibarıyla, halk tarafından savunulan bir şehrin, Antep kadar dayandığı tarihte az görülecek bir örnek olarak kayıtlara geçmiştir (Belen, 1973). Bu mücadelede, gerek komuta kademesinde gerek millî kuvvetlerde ismi geçen savunucuların yanı sıra, yüzlerce adsız kahramanın gayretleri vardır.

Kaynakça

Hakimiyet-i Milliye, 11 Şubat 1920.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (1956, Mart). E.U Basımevi, 5(15), Ankara .

Türk İstiklal Harbi (2009). *Güney cephesi. C.4. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı*. Ankara.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (1997, Haziran). Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., 46(104) Ankara.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD). (2012, Ocak). Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., (128) Ankara.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (1920). Kararlar Dairesi Başkanlığı. (nu.30-18-1-1/2-33-12).

Abadie, M. (2012). *Antep ve dört kuşatma (1920-1921)*. (K. Öztaş, Çev.) Gaziantep: YCM Yayınları.

Akbıyık, Y. (1999). *Milli mücadelede güney cephesi (Maraş)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Belen, F. (1973). *Türk kurtuluş savaşı*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Budak, M. (2003). *İdealden gerçeğe- misak-ı milli'den Lozan'a dış politika*. İstanbul: Küre Yayınları.

Büyükoğlu, Y. (2012). *Milli mücadele döneminde Güneydoğu Anadolu*. Bursa: Ekin Yayınları.

Can, F. (1951). Gaziantep müdafaası ve Selahaddin Adil (Paşa). *Tarih Dünyası*, 3(24), 1014-1017.

- Çevikbaş, U. (1963). Ali Kılıç. *Gaziantep Kurtuluş Dergisi*, 4(4), 23.
- Doğan, O. (2017). *Atatürk ilkeleri ve inkılap tarihi*. Kayseri: Not Yayınları.
- Doğanay, B. (1965). Şehir dışı savaşımdan anılar. *Gaziantep Kültür Dergisi*, 8(92), 23-24.
- Erendil, M. (1987a). Gaziantep savunması. *Kemalist Ülkü* (223), 15-16.
- Erendil, M. (1987b). Gaziantep savunması. *Kemalist Ülkü* (225), 15-16.
- Erendil, M. (1987c). Gaziantep savunması. *Kemalist Ülkü* (226), 27-28.
- Fırat, K. (1940). *Urfa savaşı'ndan yapraklar*. Gaziantep: CHP Basımevi.
- Fırat, K. (1943a, Ocak 11). Adsız Kahramanlar, *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 191/2
- Fırat, K. (1943b, Ocak 28). Adsız Kahramanlar, *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 196/2
- Fırat, K. (1943c, Şubat 4). Adsız Kahramanlar, *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 198/2
- Fırat, K. (1943d, Mart 16). Adsız Kahramanlar, *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 209/2
- Fırat, K. (1943e, Mart 23). Adsız Kahramanlar, *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 211/2.
- Fırat, K. (1943e, Nisan 2). Adsız Kahramanlar, *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 214/2.
- Fırat, K. (1943f, Nisan 9). Adsız Kahramanlar, *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 216/2.
- Fırat, K. (1943f, Nisan 16). Adsız Kahramanlar, *Yeni Gaziantep Gazetesi*, 218/2.
- Göğüş, A. İ. (1958). Savunmanın son günleri. *Gaziantep Kültür Dergisi* (3), 3.
- Göğüş, M. O. (t.y.). *Gaziantep savaşı'ndan notlar*. Gaziantep: Yayıncı Belirtilmemiş.
- Güngör, M. B. (2004). *Antep harbi*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Gürsel, A. (1993). *Gaziantep savunması'nda Şahinbey'in yeri (1919-1920)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Halkevi, G. (1938). *Ali Kılıç-erkinlik savaşı kağırmanlarından*. Gaziantep: Gaziantep Halkevi Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi Yayınları.
- Jaeschke, G. (1971). *Kurtuluş savaşı ile ilgili İngiliz belgeleri*. (C. Köprülü, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kılıç, A. (1955). *Kılıç Ali hatıralarını anlatıyor*. İstanbul: Sel Yayınları.
- Lohanizade, M. N. (1989). *Hubb-i istiklalın abidesi Gaziantep müdafaası*. (M. A. Akidil, Çev.) İstanbul: Kastaş A.Ş Yayınları.
- Özdoğan, T. (1989). Milli mücadelede Gaziantep. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 108(320), 62-75.
- Öztürk, A. (1994). *Milli mücadelede Gaziantep*. Kayseri: Geçit Yayınları.
- Pekdoğan, C. (2014). *Gazi'den gazi'ye- Mustafa Kemal ile muhaberat*. Ankara: Şahsi Yayın.
- Saral, A. ve Saral, T. (1970). *Vatan nasıl kurtarıldı?* Ankara: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- Şapolyo, E. B. (1957). *Kuva-yı milliye tarihi*. Ankara : Ayyıldız Matbaası.
- Tek, M. F. (1957). Gaziantep'in düşmesi. *Gaziantep Kültür Dergisi* (2), 8-9.
- Toksoy, A. E. (1938a). Gaziantep müdafaası. *Resimli Ay* (30), 70-82.
- Toksoy, A. E. (1938b). Gaziantep müdafaası. *Resimli Ay* (31), 45-49.
- Tunaya, T. Z. (1981). *Devrim hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ünler, A. N. (1958). Açlık devresinden acı hatıralar. *Gaziantep Kültür Dergisi* (3), 8.
- Ünler, A. N. (1969). *Türk'ün kurtuluş savaşında Gaziantep savunması*. İstanbul: Kardeşler Matbaacılık.
- Üzel, S. (1952). *Gaziantep savaşının içyüzü*. Ankara: Doğu Ltd. O. Matbaası.
- Yakar, H. İ. ve Pusat, G. (2014). *Antep savunması askeri işe defterleri*. Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yetkin, H. (1970). *Şahin Bey*. Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- Yetkin, K. (1958). Gaziantep harbini idare eden teşkilatımız. *Gaziantep Kültür Dergisi* (3), 6-7.